

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

۲ □ گونه‌های نقد و روش‌های حل تعارض در اخبار عاشورا

تقدیم به ساحت مقدس حضرت ولی عصر

(روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفداء)

کونذهای تقدوروش های حل تعارض در اخبار عاشورا

(تأقرن، بهتم بجرى قمرى)

نویسنده

علی ملاکاظمی

با مقدمه

دکتر کامران ایزدی مبارکه

با دیباچه‌ای از

دکتر محمدرضا سنگری

فهرست مطالب

۹ سخن ناشر
۱۱ مقدمه
۱۳ دیباچه
۱۷ پیشگفتار
۱۹ فصل ۱. کلیات
۲۹ فصل ۲. خبر، حدیث و تاریخ
۲۹ ۱-۲. خبر و حدیث
۲۹ ۱-۱-۲. خبر
۳۰ ۲-۱-۲. حدیث
۳۲ ۳-۱-۲. اقسام حدیث
۳۳ ۴-۱-۲. اقسام خبر
۳۴ ۵-۱-۲. معیار ارزیابی اخبار یا احادیث
۳۴ ۲-۲. تاریخ
۳۴ ۱-۲-۲. علم تاریخ و تاریخنگاری

۶ □ گونه‌های نقد و روش‌های حل تعارض در اخبار عاشورا

- ۲-۲-۲. شیوه‌های رایج در تاریخ‌نگاری اسلامی ۳۷
- ۲-۲-۳. شعبه‌های علم تاریخ اسلام ۳۸
- ۲-۲-۴. مکاتب تاریخ‌نگاری در اسلام ۴۵
- فصل ۳. منابع عاشورا ۵۵**
- ۳-۱. ضرورت شناخت منابع عاشورا ۵۵
- ۳-۲. انواع منابع اخبار عاشورا ۵۶
- ۳-۲-۱. منابع مستقل ۵۶
- ۳-۲-۲. منابع مشتمل (غیر مستقل) ۷۲
- ۳-۳. منابع اصلی اخبار عاشورا ۷۷
- ۳-۳-۱. مقتل الحسین ابو مخنف ۷۷
- ۳-۳-۲. محمد بن سعد و مقتل الحسین علیه السلام ۹۶
- ۳-۳-۳. بلاذری و مقتل الحسین علیه السلام ۱۰۰
- ۳-۳-۴. دینوری و مقتل الحسین علیه السلام ۱۰۸
- ۳-۳-۵. الفتوح ابن اعثم کوفی ۱۱۱
- فصل ۴. گونه‌های نقد اخبار عاشورا ۱۱۷**
- ۴-۱. مباحث نظری نقد ۱۱۷
- ۴-۱-۱. تعاریف ۱۱۷
- ۴-۱-۲. انواع نقد ۱۱۹
- ۴-۱-۳. ارتباط تاریخ با نقد حدیث ۱۲۴
- ۴-۲. گونه‌های نقد اخبار عاشورا ۱۲۶
- ۴-۲-۱. نقد اخبار عاشورا بر مبنای مطالعات سندی و رجالی ۱۲۶
- ۴-۲-۲. نقد اخبار عاشورا بر مبنای مباحث مصطلح الحدیث (تصحیف) ۱۳۰
- ۴-۲-۳. نقد اخبار عاشورا بر مبنای عقل سلیم ۱۳۱

فهرست مطالب □ ۷

۴-۲-۴. نقد اخبار عاشورا بر مبنای احادیث و سیره قطعی معصومان علیهم‌السلام یا	
مویذات مسلم تاریخی.....	۱۳۴
۴-۲-۵. نقد اخبار عاشورا بر مبنای مقام و منزلت امام معصوم علیه السلام و خاندان	
مطهرش.....	۱۳۹
۴-۲-۶. نقد اخبار عاشورا بر مبنای اعتبار منبع تاریخی و مؤلف آن.....	۱۴۱
۴-۲-۷. نقد اخبار عاشورا بر مبنای دیدگاه فکری- عقیدتی، سیاسی ارباب مقاتل و	
تاریخ‌نگار.....	۱۴۷
۴-۲-۸. نقد اخبار عاشورا بر مبنای مقتل ابی‌مخنف.....	۱۶۱
۴-۲-۹. نقد اخبار عاشورا بر مبنای مطالعات جامعه‌شناختی کوفه و شام.....	۱۶۴
۴-۲-۱۰. نقد اخبار عاشورا بر مبنای چند روش.....	۱۸۴
۴-۳. فهرست الفبایی اخبار نقد شده در فصل چهار.....	۱۹۰
فصل ۵. روش‌های حل تعارض در اخبار عاشورا.....	۱۹۳
۵-۱. مباحث نظری تعارض.....	۱۹۳
۵-۱-۱. ماهیت تعارض.....	۱۹۳
۵-۱-۲. انواع تعارض.....	۱۹۴
۵-۲. حل تعارض در اخبار عاشورا.....	۱۹۹
۵-۲-۱. تعارض و اختلاف ظاهری بین اخبار.....	۱۹۹
۵-۲-۲. تعارض واقعی بین اخبار و روش‌های حل آن.....	۲۰۲
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۲۱۵
منابع و مأخذ.....	۲۲۱

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که بیش از «ربع قرن» تجربه دارد و هم اکنون ثمرات نیکوی این شجره طیبه در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود در طلیعه دور جدید فعالیتش بتواند به توسعه و تقویت آنها در پرتو عنایات حضرت حق تعالی، اهتمام ورزد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند- درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (انشاءالله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

نقش محوری واقعه عاشورا در هویت بخشی به فرهنگ تشیع حقیقتی انکارناپذیر است. فراوانی روایات ماثور از اهل بیت(ع) و منابع پر تعداد که به روایت و تحلیل حوادث این حماسه بی مانند پرداخته‌اند، مؤید این ادعا است. نهضت‌های علویان که در تاریخ تشیع با الهام از این واقعه خونین به وقوع پیوست، از نمونه‌های دیگر این نقش محوری است.

یکی از ریشه‌های اصیل و انکارناپذیر انقلاب اسلامی که بارها در بیانات ارزشمند امام خمینی(ره) مطرح گردید نهضت عاشورا است. رزمندگان سلحشور ایران اسلامی نیز در طی سالهای دفاع مقدس همراه با الهام از قیام سیدالشهداء(ع) و تأسی به آن حضرت در برابر تجاوز دشمنان ایستادگی کردند. این نمونه‌ها حاکی از زنده بودن حماسه کربلا و نقش آفرینی آن در طی تاریخ است.

با مروری بر روایات، منابع تاریخی و مقاتل به نظر می‌رسد، برخی دوستان ساده انگار و نیز دشمنان غدار به نقل اخباری پرداخته‌اند که خواسته یا ناخواسته عظمت این واقعه بی بدیل را خدشه‌دار ساخته، از کارکردهای تاریخ‌ساز آن کاسته‌اند. به رغم تلاشهایی که محدث نوری در کتاب لؤلؤ و

۱۲ □ گونه‌های نقد و روش‌های حل تعارض در اخبار عاشورا

مرجان و استاد شهید مرتضی مطهری در کتاب حماسه حسینی در زدودن تحریف از چهره تابناک قیام عاشورا نموده‌اند، هنوز این سؤال باقی است که آیا همه اخبار ضعیف و بعضاً ساختگی در این خصوص معلوم شده است؛ و با چه روشی می‌توان به نقد اخبار و منابع عاشورا پرداخت؟

کتاب حاضر پایان نامه تحصیلی دانش‌آموخته دانشگاه امام صادق(ع)، آقای علی ملاکاظمی است که به راهنمایی اینجانب بوده و با درجه عالی به تصویب هیأت داوران رسیده است. در این کتاب نویسنده بر آن است که با ارائه گونه‌هایی از نقد که با اخبار متعدد بررسی گردیده، روش بازشناسی اخبار سره از ناسره را معرفی نماید تا این نهضت بی‌بدیل نزدیک‌تر به واقع رخ بنماید.

توفیقات این دانش‌آموخته مکتب امام صادق(ع) را که عاشقانه در عرصه عاشورا پژوهی مشغول مطالعه و تبلیغ است از درگاه ایزد یکتا خواستارم.

والسلام علیکم ورحمه الله

بیست و ششم رمضان المبارک ۱۴۳۱ ق.

دانشگاه امام صادق(ع)

کامران ایزدی

دیباچه

عاشورا، تاریخ عزت و آزادگی، پاکی و پاکبازی و فرهنگ‌نامه محبت و معرفت است و کربلا، زمین و زمینه‌ی حماسه، عظمت روح، ستم‌ستیزی و حق‌طلبی است.

این رویداد، اسوه حسنه، سفینه نجات و مصباح هدایت انسان در رهایی از موج خیز فتنه‌ها، تنگناها و تاریکزار حادثه‌هاست. آنان که ژرف اندیشانه، عبرت آموزانه و عالمانه به کربلا می‌نگرند ره‌آورد نگاهشان موضع‌گیری دقیق‌تر نسبت به رویدادها و حرکت سنجیده‌تر و بصیرت‌مندانه‌تر در سلوک اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است و همین است که ما همواره نیازمند بازخوانی، بازکاوی و بازشناسی عاشورا و نهضت حسینی هستیم.

شگفت آن است که حادثه‌ها هرچه از بدایت ولادت خویش فاصله می‌گیرند کم فروغ‌تر می‌شوند و سرانجام در هیئت‌ی شبیه همه‌ی حوادث تاریخی، در گوشه‌ی حافظه‌ی تاریخ گم می‌شوند و تنها پژوهشگران و محققان تاریخ که گاه سراغی از آنان می‌گیرند و غبار فراموشی از آنان می‌زدایند اما عاشورا از جنس حادثه‌های معمولی تاریخ نیست تا چنین فرجام و سرانجامی داشته باشد؛ کربلا جغرافیایی به وسعت تاریخ دارد و عاشورا؛ گستره‌ای به اندازه‌ی همه‌ی زمان و انسان و همین سبب شده است که هرروز

تازه‌تر و زنده‌تر با زندگی انسان پیوند یابد و حرکت و شور و سرزندگی بیافریند. ما هرچه به ظهور نزدیک‌تر می‌شویم به کربلا محتاج‌تر می‌شویم و فرهنگ عاشورا که فرهنگ عصر ظهور نیز هست، بایسته‌تر و اجتناب‌ناپذیرتر می‌شود، چراکه اهداف ظهور همان اهداف عاشورا و تکیه‌گاه فکری و فرهنگی دوران ظهور همان محور و تکیه‌گاه فرهنگی قیام امام حسین علیه السلام است.

تحقیق و تدقیق در تاریخ و فرهنگ عاشورا از این جهت که چنین فرهنگی، بیش از دیگر فرهنگ‌ها در معرض آفت‌ها و آسیب‌ها و تحریف‌ها بوده است؛ به‌همین دلیل دشمنان کوشیده‌اند تا این فرهنگ زلال و سیال و پویا و زایا را به حادثه‌ای ایستا، اسطوره‌ای و گاه انحرافی و احساسی تبدیل کنند و به آن رنگ تحریف زنند. از دیگر سو دوستان ناآگاه با پیرایه‌ها، رنگ‌ها، دروغ‌پردازی‌ها و داستان‌سازی‌ها و خیالی‌بافی‌ها آن را از افق یک "اسوه و سرمشق" فروکشیده‌اند و تنها در حصار "سوگ و سوز" خلاصه کرده‌اند. زدودن تحریف‌ها و غبارها از سیمای زیبای عاشورا، وظیفه‌ی خطیر صاحب نظران و اندیشه‌وران است که باید به مدد تفقه و تحقیق و تطبیق و تحلیل، «حقیقت» در حجاب نشسته را روشن و شفاف و درخشان در معرض دید و درک و زندگی نسل امروز و فردا قرار دهند تا آن را چراغ راه گیرند و سفینه‌ی رهایی از خیزاب‌ها و طوفان‌ها قرار دهند.

آنچه پیش روست کوششی است عالمانه و ستودنی در همین راه. این کتاب که ره‌آورد پایان‌نامه کارشناسی ارشد و محصول مطالعه و مذاقه در اخبار عاشوراست، مجاهدتی ارجمند و روشن‌مندانانه در شناخت گونه‌های نقد و روش‌های حل تعارض در اخبار عاشوراست که علاقه‌مندان و جستجوگران و خوانندگان فرهنگ عاشورا را در سلوک علمی در این مسیر یاریگر خواهد بود.

فهرست مطالب □ ۱۵

دوست عزیز و عاشورا آشنایم آقای علی ملاکاظمی با نگارش این اثر که نشان از ارادت و سرنهادگی در آستان امام ایمن و عشق و حماسه و شهادت است، راهی تازه در مسیر پژوهش‌های عاشورایی گشوده‌اند. توفیقاتشان افزون‌تر باد تا در تدوام و استمرار این راه شاهد آثار گرانبسنگ دیگر این راوی دلداده و شیفته‌ی فرهنگ حسینی باشیم.

محمد رضا سنگری

کربلا ۱۳۹۰/۱/۱

دزفول ۱۳۹۰/۱/۶

پیشگفتار

گفتن و نوشتن درباره امام حسین علیه السلام و آنچه در کربلا بر وی، خاندان و اصحاب گرانقدرش گذشت، کاری بس سهل و ممتنع است. چرا که از یک سو دریایی از اطلاعات و اخبار در اختیار ماست که می‌توانیم و باید از آنها بهره ببریم و از سوی دیگر آمیخته شدن اخبار سره و ناسره در روایت تاریخی کربلا، نوشتن و سخن گفتن را سخت دشوار کرده است. افزون بر اینها در طول تاریخ عنایت به این حادثه عظیم و نگارش تاریخ آن جدی‌تر از سایر رخدادهای بوده و آثار متعددی در این باره نوشته شده است. مع‌الاسف بسیاری از این تواریخ از بین رفته است و با بررسی مکاتب تاریخ نگاری عاشورا و منابع موجود در آن مکاتب می‌توان دریافت در میان منابع اصیل موجود که با اعتماد کلی به آنها می‌توان به بررسی این رویداد بزرگ پرداخت پنج مورد وجود دارد که مربوط به قرون نخست تا چهارم هجری می‌باشد که عبارتند از: مقتل الحسین ابی مخنف، طبقات ابن سعد، انساب الاشراف بلاذری، اخبار الطوال دینوری و الفتوح ابن اعثم کوفی.

در بررسی اخبار و روایات موجود در منابع و مأخذ اصیل این حادثه بزرگ نیز این حقیقت آشکار می‌گردد که با تکیه بر حداقل نه روش می‌توان به نقد اخبار موجود در آن منابع و در نهایت تمییز بین اخبار سره از ناسره

۱۸ □ گونه‌های نقد و روش‌های حل تعارض در اخبار عاشورا

پرداخت، که بهترین و کارآمدترین روش، نقد اخبار با تکیه بر مویدات مسلم تاریخی بالاخص مطالعات مردم‌شناختی دو شهر کوفه و شام در آستانه قیام امام حسین علیه‌السلام می‌باشد.

از سوی دیگر در مطالعه اخبار موجود در این منابع با این مساله مواجه می‌شویم که گاهی بین دو یا چند خبر اختلاف و یا تعارض وجود دارد، در این گونه موارد نیز می‌توان با استمداد جستن از ملاک‌هایی چون مطابقت اخبار با قول معتبر معصومین علیهم‌السلام، مطابقت اخبار با منزلت والای اهل بیت علیهم‌السلام و خاندان مطهر ایشان، مطابقت اخبار با مویدات مسلم تاریخی و ضبط خبر در منبع اصیل و وثاقت مولف آن، به حل تعارض آن اخبار پرداخت. بدین ترتیب هنوز امید آن می‌رود که بتوان با تکیه بر روشهایی کارآمد، یک تاریخ کامل و منزله از هرگونه اخبار ناصحیح از حادثه عاشورا ارائه داد.

علی ملاکاظمی

کلیات

کربلا و حادثه‌ی عاشورا جوشش گاه ایمان و معرفت و آموزشگاه عزت و رهایی و حریت است. چهارده قرن است که خون پاک حسینی از حنجر تشنه‌ی فریادگرس، مویرگ‌های تاریخ را می‌نوازد و نسیم حیات را در کوچه کوچه وجود انسان‌ها و جامعه‌ها می‌وزاند.

آنان که اقتدا به فرهنگ عاشورا را شیوه‌ی سلوک و پویه‌ی خویش ساخته‌اند، روشنایی مقصد را زودتر و خوبتر درک می‌کنند و حلاوت عشق و شکوه معرفت را دقیق‌تر و عمیق‌تر می‌یابند. از این قصه‌ی شگفت همواره باید گفت که در هر بار گفتن زیباترش می‌یابیم و با هر نگاه، گوشه‌های تازه‌ای از آن چشم و جان را خواهند نواخت و دریچه‌هایی تازه را به تماشای این حقیقت تشنه و ارغوانی خواهد گشود.

همین فهم و ادراک، نویسندگان، اندیشه‌وران، هنرمندان و اثرآفرینان را برانگیخته که از عاشورا و کربلا بگویند و در این شط‌شنا کنند تا گوهرهایی ناب و نو بیابند و زیبایی‌های آن را مکاشفه کنند و با شهود آن خوانندگان و خوانندگان را در لذت عظیم درک خویش شریک کنند. هر کسی به مدد توان و ذوق و زاویه‌ی نگاه خویش، کربلا و عاشورا را روایت کرده و باز شناسانده است و تردیدی نیست که همواره عاشورا سخن‌های تازه برای گفتن دارد. یکی

از کارهای بایسته و مهم در زمینه‌ی عاشورا بازشناسی همین آثار منابع است. آثاری که مطالعه، مقایسه، نقد و بازکاوی آنها، حقایق کربلا را بهتر و روشن‌تر به ما خواهد شناساند. مطالعه در آن منابع و ماخذ از چند جهت لازم و ضروری است:

یک. شناخت نوع نگاه، تحلیل و برداشت از حادثه‌ی عاشورا در طول تاریخ

دو. آسیب‌شناسی و تحریف‌زدایی از حادثه‌ی عاشورا

سه. کشف نکته‌های جدید و نو در حادثه‌ی عاشورا

از مهمترین وظایف ارباب معرفت برای معرفی اسلام ناب و معرفی چهره‌ای بی‌پیرایه و خالص نهضت عاشورا و زدودن تحریفات و انحرافات از این نهضت و انقلاب اصلاحگر است، چرا که این واقعه عظیم از جعل و تحریف و پیرایه‌های موهن مصون نمانده است از این رو لزوم بررسی و نقد اخباری که در این زمینه به ما رسیده است برای واقع‌شناسی عاشورا آشکار می‌شود ما در زمینه عاشورا و نهضت حسینی تنها می‌توانیم از طریق اخباری که متقدمین در اختیار متاخرین قرار داده‌اند نسبت به حادثه مطلع گردیم که این اخبار می‌تواند اعم باشد از ماثور و غیر ماثور. اما نکته قابل توجه این است که تمامی این اخبار یا حداقل بخش عمده‌ای از آنها نیازمند به نقد و جرح و تعدیل هستند و این نقد می‌تواند به صورت‌های مختلف صورت گیرد که هر کدام به نوبه خود جای پژوهش و تحقیق دارد. در این تحقیق بر آنیم تا روش‌هایی ارایه دهیم که بواسطه آنها بتوان اخبار حادثه عظیم عاشورا را مورد نقد و بررسی قرار داد، سره را از ناسره تشخیص، و در نهایت با تکیه بر آن روشها به حل تعارض میان اخباری پرداخت که با یکدیگر در نقل حادثه یا رویداد اختلاف دارند. جهت انجام این مهم، ابتدا می‌بایست جایگاه اخبار عاشورا را در میان سایر اخبار تاریخی و شعبه‌های علم تاریخ مشخص کرد،

فصل ۱. کلیات □ ۲۱

سپس شناختی هر چند اجمالی نسبت به منابع عاشورا کسب نمود، آنگاه با تکیه بر آن شناخت، به بررسی اخبار موجود در آن منابع پرداخته، و با تکیه بر روشهای فهم حدیث و مطالعات سندی - رجالی، در مسیر نقد، تحلیل، مشخص ساختن صحت و سقم و حل تعارض (در صورت وجود اختلاف میان اخبار) قدم گذارد.

کتاب حاضر دنبال پاسخ به سؤالات زیر می‌باشد:

الف) توجه به مکتب فکری، عقیدتی و سیاسی از باب مقاتل (تاریخ‌نگار) یا فضای حاکم بر عصر زمان آنان تا چه میزان می‌تواند در نقد اخبار عاشورا و شفاف‌سازی آن نقش تعیین کننده داشته باشد؟

ب) چگونه و با چه روش‌هایی می‌توان به حل تعارض در اخبار عاشورا پرداخت؟

ج) کدام یک از ملاک‌های نقد متن و روش‌شناسی سهم تعیین کننده‌ای در نقد اخبار عاشورا دارد؟

جاذبه و نقش‌آفرینی حادثه کربلا موجب وسوسه در پاره‌ای از علاقه‌مندان ساده‌دل و بخشی از دشمنان دوست‌نما گشته تا با دست بردن در گزارش‌های تاریخی و افزودن‌های ناروا و پیرایه‌های ناصحیح، چهره حادثه یاد شده را نادرست و غیر واقعی به نسل‌های آینده انتقال دهند. علاقه‌مندان و دل‌سوزان واقعی و آگاه به حوادث تاریخی در زمان گذشته، تلاش خوبی برای پیشگیری و یا زدودن پیرایه‌های ناصحیح از چهره حادثه کربلا نموده‌اند و در این راستا آثاری به جای گذاشته‌اند، اما به لحاظ گستردگی تحریفات در گزارش حادثه کربلا و تبدیل آن به شغل و پیشه‌ای سودآور و وجود پذیرش در جامعه، این تلاش‌ها نتوانستند مانع جدی در برابر سیل تحریفات و انحرافات در گزارش حادثه کربلا ایجاد کنند. نویسندگان این گونه کتب

کم‌نظیر و پربار در ستیز با دروغ‌های و اکاذیب انگاشته شده، جهاد اکبر کرده‌اند. برخی از آنها عبارتند از:

یک. لولو و مرجان: اثر خاتم‌المحدثین، محدث نوری. وی در عصر خود افزون بر حدیث‌پژوهی در علم رجال و کتاب‌شناسی نیز سرآمد بود و شاگردان موفق و اثرگذاری را نیز در مکتب حدیثی- علمی خویش، تربیت کرد که از میان آنان محدث قمی و آقا بزرگ تهرانی تا پایان عمر او را می‌ستودند. محدث نوری پس از نیم قرن و اندی تحصیل و تحقیق به نیکی دریافت که اینک نه به مصائب عاشورا، که باید به تحریفات عاشورا گریست. باری مثل این که باب «یخرج منها اللولو والمرجان»، پس از عمری غواصی کردن در دو دریای کتاب‌شناسی و مردم‌شناسی بود که محدث این دُر گران‌بها را بدست آورد. لولو و مرجان در دو فصل مفصل از دو پیش شرط از صداقت سخن می‌گوید. محدث نوری در این کتاب، به ساختگی بودن برخی از اخبار مشهور همچنین به دروغ بودن برخی از روضه‌های بسیار معروف و گریه‌آور تصریح کرده است.

دو. ثوره التنزیه اثر سید محسن امین عاملی: ایشان درباره حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام چندین کتاب نوشته است: ۱. لواعج الأشجان ۲. الدرالنضید فی مراثی السبط الشهید ۳. الصدق الاخبار فی قصه الاخذ بالثار ۴. المجالس السنیه، (۵ جلد) ۵. التنزیه لاعمال الشبیه. سید محسن امین همه این کتاب‌ها را برای اصلاح و با تهذیب و تنزیه تاریخ عاشورا و امام حسین علیه‌السلام نوشته است بالاخص مورد آخر. این کتاب که بیشتر رساله التنزیه و یا «التنزیه لاعمال الشبیه» خوانده می‌شود به تازگی به ضمیمه چندین مقاله مربوط به کتاب و با نام «ثوره التنزیه» منتشر شده است. تفاوت مهمی که میان لولو و مرجان و رساله التنزیه دیده می‌شود از این قرار است که اولی فقط به اخبار ساختگی و روضه‌های دروغین می‌پردازد. بعبارت دیگر بیشتر به باورها

فصل ۱. کلیات □ ۲۳

و روضه‌ها و گفته‌ها معطوف است، در حالی که دومی بیشتر به کردارها و رفتارها می‌پردازد (آداب عزاداری و روضه‌خوانی) و در ضمن، به احادیث ساختگی و تحریفاتی مشهور شده نیز اشارت‌هایی دارد.

سه. حماسه حسینی اثر استاد شهید مرتضی مطهری: این کتاب نخست در سال ۱۳۶۰ از پنج نوار سخنرانی استاد مطهری پیاده و با نام‌های «فریادهای استاد شهید مطهری بر تحریف‌های عاشورا» منتشر شد. سپس با افزودن چندین سخنرانی دیگر به ضمیمه یادداشت‌های استاد پیرامون عاشورا و امام حسین علیه‌السلام در سه مجلد و با عنوان حماسه حسینی نشر یافت. کار استاد در باب تحریف‌های عاشورا بیشتر مستند بر پژوهش‌های محدث نوری است که از او بسیار تاثیر پذیرفته و او را برای این کار فراوان ستوده است، تا آنجا که می‌توان گفت استاد در این کتاب، کتاب لولو و مرجان را شرح کرده است. استاد در یادداشت‌های خود می‌نویسد: «کتاب لولو و مرجان در نوع خود کتاب بی‌نظیری است و از یک تبحر واقعی مولف مرحومش حکایت می‌کند. بحث خود را در دو قسمت قرار داده و از عهده هر دو نیکو بر آمده است: اخلاص و صدق». کار استاد مطهری بیان عاشورای منزّه از هر گونه تحریف‌کاری بود بسیار مفید و کارگشا که می‌تواند تحریف‌ستیزان و عاشوراپژوهان را به کار آید و راه نماید. لازم به ذکر است که پس از محدث نوری و انتشار کتابش برخی نویسندگان و نواندیشان نیز به مناسبت‌های مختلفی به تحریف‌های عاشورا پرداخته‌اند که در لابه لای آثارشان دیده می‌شود. در این میان:

الف) پژوهش‌های شیخ عباس قمی (ره) به پیروی از استادش محدث نوری گسترده‌تر و دقیق‌تر از کارهای دیگران دیده می‌شود. مرحوم قمی (ره) در عاشوراپژوهشی و تحریف‌شناسی راه درازی را پیموده است. او در این سفر (از نفس‌المهموم تا منتهی‌الامال) به دقایق و حقایق زیادی رسیده است که

با عنایت به آنها می‌تواند بسیاری از گره‌ها را در تحریف‌شناسی عاشورا باز کند. تاریخ تألیفات ایشان در حوزه عاشورا پژوهی عبارتند از:

گام اول: نفس‌المهموم ۱۳۳۵هـ.ق. گام دوم: نفثه المصدور ۱۳۴۲هـ.ق.

گام سوم: منتهی‌الامال ۱۳۵هـ.ق. درست است که حتی گام نخست او در مقایسه با کارهای دیگران بسیار مستحکم و با اتقان است اما در مقایسه با گام‌های بعدی خویش از اتقان اندکی برخوردار است و این بیشتر به آن علت است که در نفس‌المهموم به بحارالانوار مجلسی اعتماد کرده و بواسطه‌ی بحار گاهی از کتاب‌های کم اعتبار روایت کرده است. این علت اگرچه در گام دوم نیز دیده می‌شود اما از آنجا که در آن بنا به اختصار بوده است روایات مجلسی (ره) را چندان مجال نفوذ پیش نیامده است. تا این که در گام آخرین، این علت از میان رفته و فقط چند مورد معدود از بحار روایت کرده و در عوض در کلمه به کلمه کتاب لولو و مرجان بدقت عنایت می‌کند تا آنجا که سعی کرده است حتی خبری را که استادش محدث نوری در صحت آن تردید کرده بود نقل نکند. البته به لولو و مرجان بسنده نکرده، خود نیز با دو طریق، تحریفات را از اثرش دور ساخته است: نخست این که اخبار و روایات نامعتبر را اصلاً نیاورده است و دیگر اینکه در جای جای گزارش زندگی حضرت و جریان عاشورا هر گاه لازم دیده به تحریف‌زدایی پرداخته است و یا به مردود بودن و در از حقیقت بودن اخباری که نقل می‌کند تصریح کرده است. در پایان نفثه المصدور که آن را در تکمیل نفس‌المهموم نوشته خاتمه‌ای دارد که در آن از اهل منبر و روضه‌خوانان می‌خواهد که بیست چیز را رعایت کنند تا بتوانند از کسانی باشند که شعائر الهی را بزرگ دارند. و اما در مقتل منتهی‌الامال پژوهش‌های فراوانی در تحریف‌زدایی به چشم می‌خورد. در خاتمه نیز مباحث مفیدی را در ذم ریاء و غنا مطرح کرده و چکیده‌ای از کتاب لولو و مرجان را با تایید و تکریم استادش آورده است.

ب) کتاب الامام الحسین و اصحابه اثر آیت الله فضل علی قزوینی، این کتاب آن چنان با تفقه و تعمق نوشته شده است که گویی کتابی است تخصصی و کارشناسانه که در علومی چون فقه و اصول نوشته می‌شود. مخلص کلام این که، مولف آن را با اجتهاد و اندیشه، تالیف کرد که از این نظر، بی‌نظیر است. تاکنون فقط یک جزء از سه جزء آن نشر یافته که مربوط به قتل حضرت است اما در بخش دیگر که پیرامون یاران و همراهان حضرت است تا به حال نشر یافته است. اما در همین مجلد منتشر شده آراء و اندیشه‌های فراوان و ظریفی دیده می‌شود که بی‌گمان در تحریف‌شناسی عاشورا و تهذیب زندگی‌نامه حضرت و یارانش به کار می‌آید.

ج) خورشید شهادت کتابی است که در آن مجموعه مقالات برگزیده اولین سمینار بررسی ابعاد زندگانی حضرت سیدالشهداء از نظر تبیین تحریفات و بررسی منابع و مقاتل گرد آمده است که هر کدام یک از مقالات این کتاب به نوعی پرده از روی برخی تصورات باطل برداشته است. برخی از مقالات آن عبارتند از:

- مقاله مکتب تاریخ‌نگاری شام و تحریفات قیام امام حسین علیه‌السلام / اصغر قائدان

- تحریف قیام حسینی در مکتب تاریخ‌نگاری اسلامی / نوروز اکبری‌زادگان

- تحریف‌شناسی عاشورا در پرتو انسان‌شناسی / عباس ایزدپناه

د) علاوه بر آثاری که ذکر شد کسانی چون محمد صحتی سردرودی در کتاب‌های شهید فاتح و عاشورا پژوهی به طور مفصل به بررسی تحریفات عاشورایی پرداخته و موارد بسیاری را به بوته نقد قرار داده است.

ه) برخی از محققان از زوایای خارجی به حادثه عاشورا نگاه کرده‌اند که حاصل کار آنها تعارض و یا حتی نقد بی‌پروای یکدیگر در خصوص این

واقعه بوده است از جمله شهید جاوید اثر نعمت الله صالحی نجف‌آبادی و شهید آگاه اثر آیت الله صافی. گرچه این دو اثر صرفاً به اهداف و فلسفه عاشورا پرداخته‌اند اما بررسی تعارض دیدگاه آنان می‌تواند در زمینه حل تعارض در اخبار عاشورا کمک موثری نماید.

(و یکی از بهترین کارهایی که تا کنون در زمینه نقد و بررسی تمام حادثه عاشورا نگاشته شده است کتب شش مجلدی مع الרכب الحسینی من المدینه الی المدینه نوشته‌ی گروهی از مولفین می‌باشد که در نقل و نقد برخی از اخبار عاشورا از این منابع بهره برده و استفاده نموده ام.

این اشاره‌ای بود از آنچه تا کنون در زمینه تنزیه و پیرایش حادثه عظیم عاشورا صورت گرفته است. اما به رغم آن هنوز کارجمعی صورت نگرفته که به گونه‌شناسی نقد اخبار عاشورا در کلیه مکاتب تاریخ‌نگاری و منابع اصلی آنها پرداخته باشد و یا اینکه راه‌حلی برای رفع تعارض برخی اخبار در این حادثه عظیم ارائه دهد.

یک. بخشی از اخبار عاشورا که در آنها ردپایی از تحریف دیده می‌شود، متأثر از مکتب فکری، عقیدتی و سیاسی ارباب مقاتل یا تاریخ‌نگار است.

دو. در موارد بروز تعارض در نقل اخبار عاشورا می‌توان با کمک ملاک‌هایی نظیر اعتبار کتاب نزد قداما، و ثاقت مورخ و مقتل‌نویس، مویس‌تاریخی، سازگاری درونی با منزلت و شوون امام علیه‌السلام و سازگاری با شرایط زمانی و مکانی به حل تعارض پرداخت.

سه. از میان ملاک‌های نقد متن، تناسب متن با منزلت والای امام معصوم علیه‌السلام (نقد کلامی)، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد.

روش تحقیق در کتاب فوق صرفاً کتابخانه‌ای و برگه‌نویسی از منابع می‌باشد. که توضیحات زیر برای روشن شدن روش بهره‌گرفته به شرح زیر می‌باشد:

فصل ۱. کلیات □ ۲۷

به طور کلی هر سند و روایت تاریخی یکی از اسناد و ادله تحقیق تاریخ است. حال از هر طریق آن سند یا روایت به دست ما رسیده باشد. زیرا بحث صرفاً تاریخی است، در مطالعه تاریخی روایات اهل سنت هم می‌تواند مدرک واقع شود و حتی سخنان خلفای جور هم سندیت دارد ولی با توجه به دو نکته:

الف) نقد سند و ب) نقد متن. در این باره نگاه به منابع شیعه و اهل سنت ضروری است. متأسفانه تاکنون کتاب‌شناسی تحلیلی و انتقادی از منابع و ماخذ شیعه صورت نگرفته است. آنچه هم انجام شده بیشتر کتابشناسی توصیفی است. پس برای بهره‌گیری از منابع و مدارک تاریخی باید نخست به روش و متد علمی به نقد اسناد و سپس نقد متن پرداخت تا بتوان با تشخیص صحیح از سقیم اطلاعات تاریخی گرد آمده در منابع به نتایج مطلوب و معقول رسید.

ما در این تحقیق ان‌شاءالله با معرفی گونه‌های نقد اخبار عاشورا و میزان کارایی آن در مقاتل و ذکر مصادیقی پیرامون آن، امیدواریم که بتوان قدم در راهی گذاشت که روزی تاریخی زلال و شفاف و به دور از هر گونه انواع تفسیر به رای و جعل و تحریف در حادثه عظیم عاشورا وجود داشته باشد.

همچنین مراحل انجام پژوهش فوق به شرح زیر می‌باشد:

پس از فصل اول که مربوط به کلیات است، در **فصل دوم** تلاش ما بر آن است که در ابتدا وجه تمایز خبر با حدیث و تاثیر آن در این تحقیق را شناخته و سپس به تبیین جایگاه اخبار عاشورا در میان سایر اخبار تاریخی و شعبه‌های علم تاریخ پردازیم. آنگاه جایگاه مکاتب تاریخ‌نگاری را بیان نموده تا در ضمن آن به بیان مکاتبی پردازیم که در باب این حادثه عظیم دست به قلم برده و به نقل اخبار پرداخته‌اند.

در فصل سوم با توجه به منابع موجود در مکاتب تاریخنگاری که در فصل دوم به ذکر آن پرداخته شد، به بیان سیر کلی نقل و نگارش اخبار عاشورا در طول تاریخ (تا پایان قرن هفتم هجری) می‌پردازیم. سپس از میان تمام آن منابع چند منبع مهم را، که مرجع و ماخذ منابع دیگر می‌باشند، معرفی و نقد و بررسی می‌نماییم. نتیجه این فصل ما را در یکی از گونه‌های نقد اخبار عاشورا که در فصل سوم بدان پرداخته می‌شود، بسیار یاری خواهد داد.

در فصل چهارم پس از بیان مقدماتی در باب نقد (چه در باب حدیث و چه در باب اخبار تاریخی)، به بیان گونه‌های نقد اخبار عاشورا پرداخته و در ضمن آن، نمونه‌هایی همراه با نقد و بررسی ذکر می‌نماییم.

در فصل پنجم نیز به دنبال آن هستیم تا در صورت برخورد به اخباری در میان منابع و مآخذ اختلاف و گاهی از تعارض برخوردارند، بلافاصله با اندکی تأمل و درنگ، به حل آن تعارض پرداخت. برای نیل به این مقصود، روش‌ها و گونه‌هایی را با تکیه بر مبانی نقد متن مطرح نموده و ذیل آن به ذکر یک یا چند نمونه پرداخته، تا نشان دهیم که براحتی می‌توان در موارد بروز اختلاف یا تعارض، به حل آن پرداخت.

در پایان نیز به بیان نتایج حاصل شده از تحقیق خواهیم پرداخت، که امید آن است آن نتایج، ابزاری برای تولید یک تاریخ یا مقتل صحیح و به دور از هرگونه پیرایه و سستی، در زمینه عاشورا و قیام امام حسین علیه السلام باشد. به امید آن روز انشا الله.

خبر، حدیث و تاریخ

۲-۱. خبر و حدیث

قبل از ورود به مباحث اصلی تحقیق شایسته است دو اصطلاح حدیث و خبر را شناخته و سپس ارتباط تاریخ با هر کدام را بیان نمود؛ آنگاه متعرض علم تاریخ، شعبه‌های آن و در نهایت جایگاه مقتل و مقتل‌نویسی در این میان گردید.

۲-۱-۱. خبر

گزارش از واقعه و حادثه را خبر و جمع آنرا اخبار گویند و البته در این خصوص آنچه از آن گزارش می‌شود موضوعیت ندارد.

زبیدی می‌گوید: «خبر در لغت و اصطلاح چیزی است که از دیگران نقل می‌شود و برخی افزوده‌اند که خبر آن است که ذاتاً احتمال صدق و کذب دارد» (زبیدی، بی‌تا).

این گفته کامل نمی‌باشد چرا که گاهی چه در عرف و چه در لغت به آنچه شخص از نزد خود گزارش کند نیز خبر می‌گویند.

مؤلف معجم الوسیط نوشته است: «الخبر ما ینتقل و یحدث به قولاً او کتابهً و القول یحتمل الصدق و الکذب لذاته»^۱
خبر چیزی است که به طریق گفتار یا نوشتار نقل می‌شود «قول در ذات خود احتمال صدق و کذب دارد، جمع خبر «اخبار» و جمع آن «اخبار» است (ابراهیم انیس، ۱۴۰۲هـ.ق). قرآن کریم هم این کلمه و جمع آن را در چند مورد در همین معنای گزارش و آگاه کردن به کار برده است.^۱

ابن حجر می‌گوید: متقدمان خبر را مخصوص غیر پیامبر (ص) می‌دانستند تا تمایزی میان آن و حدیث باشد. بدین سبب کسی را که به تاریخ و مانند آن مشغول بوده «اخباری» می‌گفتند و کسی را که به سنت نبوی اشتغال داشت «محدث» می‌نامیدند؛ برخی دانشمندان گفته‌اند میان حدیث و خبر رابطه عموم و خصوص مطلق برقرار است (ابن حجر عسقلانی، بی تا: ۳). شهید ثانی می‌نویسد: خبر مترادف با حدیث و اعم از گفته، فعل و تقریر رسول خدا (ص)، امام، صحابی، تابعی، علما، صلحا و امثال ایشان است. این تعریف از سایر تعاریف و تعابیر به تعریف لغوی نزدیک‌تر است (شهید ثانی، ۱۴۱۳هـ.ق: ۵۰).

کلمه خبر در علم اصول در اصطلاحاتی نظیر خبر واحد و خبر متواتر مترادف با حدیث بکار رفته است (مظفر، ۱۳۹۰هـ.ق، ج ۲: ۲).

۲-۱-۲. حدیث

عبدالهادی فضلی می‌نویسد: حدیث به معنای چیز جدید است (فضلی، ۱۴۱۶هـ.ق: ۳۲). در مجمع البحرین حدیث مترادف با کلام محسوب گردیده و گفته شده که به سبب جدید بودنش در برابر کلام بدین نام نامیده شده است (طریحی، ۱۴۱۴هـ.ق).

۱. قرآن کریم، سوره‌های قصص/ آیه ۲۹؛ سوره نمل آیه ۷؛ سوره توبه/ آیه ۹۴.

فصل ۲. خبر، حدیث و تاریخ □ ۳۱

ابوالبقاء می‌گوید: حدیث اسم تحدیث است به معنای آگاه کردن، سپس به قول یا فعل یا تقریر پیامبر(ص) نیز حدیث گفته شد و معنای اخبار نزد عربها در جاهلیت شناخته شده بود. آنها به روزهای مشهور که اتفاقی در آن افتاده بود احادیث می‌گفتند. وی اعتقاد دارد که خبر و حدیث مترادفند و جمع آن برخلاف قیاس وزن جمع احادیث است (ابوالبقاء، ۱۴۱۳هـ.ق: ۱۵۲).

قرآن کریم واژه حدیث و احادیث را در بیست و هفت آیه به کار برده است.^۱ علما و محدثین حدیث را به صورتهای مختلف تعریف کرده‌اند.

شهید ثانی (ره) پس از آنکه می‌نویسد خبر و حدیث مترادفند، می‌گوید: مراد از خبر، حدیث است اعم از اینکه قول پیامبر(ص) باشد یا امام و قول صحابی باشد یا تابعی یا عالمان صالح و مانند آنان (شهید ثانی، ۱۴۱۳هـ.ق: ۵۰).

شیخ بهایی (ره) گفته است: اگر گفته شود که حدیث، قول معصوم یا حکایت، قول، فعل یا تقریر معصوم است اشکالی ندارد (شیخ بهایی، بی تا: ۴). به باور علامه مامقانی: حدیث اخص از خبر است و به گفته و قول هر انسانی خبر گویند و حدیث اختصاص خبر به گفته پیامبر(ص) و معصومان علیهم‌السلام است.

پس هر حدیثی خبر است ولی هر خبری حدیث نیست (مامقانی، ۱۴۱۳هـ.ق، ج ۱: ۵۹-۶۰).

با توجه به مطالب یاد شده، «کلمه حدیث در اصطلاح محدثان بر قول و فعل و تقریر منسوب به معصوم علیه‌السلام اطلاق می‌گردد» (ابراهیم انیس، ۱۴۰۲: ۱۶۰). و در مجموع به نظر می‌رسد که واژه حدیث ابتدا به کلام نقل شده از معصوم علیه‌السلام گفته می‌شود.

۱. رک. قرآن کریم سوره های زمر/ آیه ۲۳؛ سوره طور/ آیه ۳۴؛ سوره طه/ آیه ۹.

۲-۱-۳. اقسام حدیث

حدیث دو گونه است: ۱- حدیث مقبول که حدیث صحیح است ۲- حدیث مردود که حدیث ضعیف است (سیوطی، ۱۴۱۷: ۱۹۰). برخی محدثان نیز حدیث را به سه قسم تقسیم کرده‌اند که از این سه حال خارج نیست: یک، صحیح، دو، حسن و سه، ضعیف.

الف) حدیث صحیح: حدیث صحیح عبارت است از حدیث مسندی که اسناد آن به نقل عادل ضابط از عادل ضابط باشد تا اینکه به حضرت رسول (ص) یا یکی از اصحاب حضرت یا تابعین برسد و تحت عنوان شاذ و معلل قرار نگیرد (غروی نایینی، ۱۳۷۹).

ب) حدیث حسن: حدیث حسن آن است که سندش متصل به نقل از "راوی عادل کم‌ضبط" بوده و از شذوذ و علت سالم مانده باشد (صالح، ۱۳۷۶). آنچه در این تعریف قابل توجه است در اینکه بین صحیح و حسن اشتباه پیش نیاید، آن است که راوی در حدیث حسن کم‌ضبط، است ولی در حدیث صحیح ضابط است و هر دو قسم حدیث از شذوذ و علت سالم هستند و به هر دو قسم استدلال و به مضمومشان استشهاد می‌شود.

ج) حدیث ضعیف: از آنجا که حدیث ضعیف، سومین نوع حدیث است، پس بهترین تعریف این است که بگوییم: «حدیثی است که نه صفات صحیح داشته باشد، نه صفات حسن» (سیوطی، ۱۴۱۷هـ.ق: ۵۹).

حدیث ضعیف انواع مختلفی دارد که برای شناخت از آنها می‌توان به کتب درایه الحدیث مراجعه نمود.

۲-۱-۴. اقسام خبر

مورخین از آنجا که خبر را دارای گستره‌ای می‌شمارند که حدیث ذیل آن تعریف می‌گردد، تقسیم ذیل را برای خبر در نظر گرفته اند که طبیعتاً شامل حدیث نیز می‌گردد:

الف) متواتر: متواتر آن است که جماعتی آن را نقل کرده باشند که هماهنگی آن جماعت بر دروغ‌سازی عقلاً و عادتاً محال باشد، هم در ابتدای سند و هم در وسط آن و هم در آخر سند (ابن حجر عسقلانی، بی‌تا: ۳). عبارت دیگر قول راجح در تعریف متواتر آن است که صرفاً روایت گروهی که هماهنگی بر دروغ‌سازی آنها عقلاً و عادتاً ممکن نیست باید ملاحظه شود بدون توجه به تعیین تعداد جماعت (صبحی صالح، ۱۳۷۶: ۱۱۳).
ابن حجر می‌گوید: تعیین تعداد راویان معنایی ندارد و رأی صحیح همین است ابن حجر عسقلانی، بی‌تا: ۳).

یک. انواع تواتر: تواتر دو قسم است: تواتر لفظی و تواتر معنوی. تواتر لفظی آن است که در اول، وسط و آخر آن سند را با یک لفظ و عبارت و با یک شکل و صورت نقل کرده باشند و آن چنانچه ابن صلاح گوید: «این گونه احادیث جداً احادیثی کمیاب هستند بلکه بعید است اینگونه احادیث یافت شوند» (صبحی صالح، ۱۳۷۶: ۱۱۴).

تواتر معنوی آن است که مطابقت لفظ در آن شرط نیست و فقط هماهنگ بودن مفهوم و معنی کافی است، هر چند روایات آن با الفاظ و شکل‌های مختلف باشد و شرط آن است که هماهنگی راویان بر دروغ‌سازی عقلاً و عادتاً محال است (ابن حجر عسقلانی، ۱۳۷۶: ۴).

در حدیث متواتر از رجال آن بحث نمی‌شود بکله عمل به آن بدون تحقیق رجالی لازم است.

ب) **خبر واحد:** واحد آن است که خبر در حد تواتر نقل نشده باشد خواه تعداد راویان آن اندک باشد و خواه زیاد (افتخار زاده، ۱۳۶۳: ۲۳۵).

۲-۱-۵. معیار ارزیابی اخبار یا احادیث

معیار ارزیابی و سنجش قوت و ضعف احادیث و اخبار عبارت است از نگرش علمی بر اوصاف، اخلاقیات، اصول اعتقادی و دیگر شرایط راویان و نیز ملاحظه اوصاف و ویژگی‌های خود حدیث یا روایت به لحاظ سلسله سند، متن، نوع خبر و... که هر کدام در جای خود محل بحث و مطالعه می‌باشد.

۲-۲. تاریخ

۲-۲-۱. علم تاریخ و تاریخنگاری

در باب پیدایش علم تاریخ قاطبه دانشمندان اسلامی متفق القول‌اند که ظهور علم تاریخ با ظهور اسلام ملازمت تام داشته و به واقع تدوین تاریخ اسلام مرهون تلاش اندیشمندان مؤمنی است که برای تحقق ابعاد تاریخی دین اسلام همت گماردند؛ ابن خلدون می‌نویسد: «اشاره به ماهیت و هدف و شیوه علم تاریخ در اسلام مسبوق به همان آغاز ظهور اسلام است و آن را می‌توانیم در قرآن کریم و در میان احادیث پیامبر (ص) بیابیم» (مهدی، ۱۳۵۲: ۱۷۰).

یکی از اساسی‌ترین تعلیمات قرآن این است که اقوام و ملت‌ها بصورت دسته‌جمعی داوری می‌شوند و به کیفر بدی‌های خود، عذاب می‌بینند برای بیان این مطالب قرآن پیوسته مثال‌های تاریخی می‌آورد^۱ و از خوانندگان

۱. رک. قرآن کریم سوره‌های ابراهیم/آیه ۵؛ سوره اعراف/آیه ۱۸۱؛ سوره آل عمران/آیه ۱۳۴.

می‌خواهد که در تجربه‌های گذشته و حال نوع بشر نیک بیندیشند (اقبال لاهوری، ۱۳۴۶: ۱۵۹).

به نظر محمد امین تدوین تاریخ در اسلام معلول سه علت است:

اول. احتیاج پاره‌ای از خلفاء به شناختن احوال و اوضاع و تاریخ پادشاهان عالم و اطلاع از قانون و سیاست و نظم آنان.

دوم. ورود ملت‌های مختلف در جهان اسلام؛ این ملل هر یک دارای

تاریخ مهم بوده و در نتیجه تاریخ خود را در بین مسلمین منتشر می‌کردند.

سوم. مسلمین از بدو امر، شروع به جمع و حفظ حدیث نمودند حدیث

هم دارای صور و ابعاد گوناگون بوده... بعضی از این احادیث تاریخ را شرح

می‌دهد این قبیل روایات تاریخی مایه تالیف کتب تاریخ و سیر شد. زیرا همه

مورخین مبدا نقل را همان احادیث قرار دادند (احمد امین، ۱۹۹۹م: ۱۵۹).

تنظیم و تدوین تاریخ در مواجهه با اندیشه‌های فلسفی روزه به ناچار

چون دیگر زمینه‌ها دو بینش اشعری و اعتزال را به درون حوزه خود کشید و

تاخت و تازها بر سر اسلوب و روش، که هر یک ناشی از دو جریان فکری

روز بود مورخان را به سه دسته تقسیم کرد (آینه‌وند، ۱۳۶۴: ۱۶):

یک. مورخان اخباری که براساس جرح و تعدیل اسناد بدون عنایت به

متن، به بررسی تاریخ می‌پرداختند و چون برای پیوند زنجیره‌ها و استخراج

زنجیره‌ای مطمئن و موثق در ادوار تاریخ تلاش داشتند، به ناچار به سراغ

انجیل و تورات و مورخان یهودی و نصرانی و ایرانی هم می‌رفتند. وجود

پاره‌ای اسرائیلیات و افسانه‌های باستانی شرق که در تاریخ طبری و کامل ابن

اثیر به چشم می‌خورد ناشی از عنایت به چنین مسئله‌ای در جهت دستیابی به

چنان مهمی بوده است، بر اغلب آثار و اندیشه‌های اینان بینش اشعری حاکم و

نافذ است.